

KO`MAKCHI SO`ZLAR HAQIDA BA`ZI MULOHAZALAR

Erbutayeva Sh.U

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti, Xorijiy tillar va gumanitar fanlar fakulteti,
O'zbek tili va adabiyoti, ijtimoiy gumanitar fanlar kafedrası
o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7301579>

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va dunyo tilshunosligida ko'makchilarning o'rganilishiga oid qarashlar, "oralig' uchunchi", ko'makchilashish, metaforik ma'no ko'chishi.

Kalit so'zlar: Ko'makchi, ko'makchilashish hodisasi, so'z.

НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ СЛОВАХ

Аннотация. В статье представлены взгляды на изучение вспомогательных слов в узбекском и мировом языкознании, «промежуточной трети», вспомогательных средств, переноса метафорического значения.

Ключевые слова: Помощник, помогающее событие, слово.

SOME REMARKS ON AUXILIARY WORDS

Abstract. In the article, views on the study of auxiliaries in Uzbek and world linguistics, "intermediate third", auxiliaries, transfer of metaphorical meaning.

Key words: Helper, helping event, word.

KIRISH

Adabiy tilning boyib borishida tilimizning ichki imkoniyatlari hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tildagi har qanday o'zgarish, avvalo, leksik qatlamda ko'zga tashlanadi va shu qatlamda shakllanib boradi. Ayniqsa, istiqloq yillarida boshqa sohalaridagi islohotlar kabi o'zbek tili leksikografiyasida ham qator islohotlar bo'ldi. O'zbek tilining izohli lug'ati yangidan nashr etildi va bu lug'at o'z tarkibiga 80 mingdan ortiq so'zni kiritdi. Buning natijasida qator tadqiqotlar yaratildi. Leksik qatlamni o'rganish ko'lami yanada ortdi. Bu tadqiqotlarda tilni leksik-semantik, lingvostatistik va leksikografik usullarda tadqiq qilishga alohida e'tibor qaratildi.

TADQIQOT METODI VA NATIJASI

Yordamchi so'zlar, ayniqsa, ko'makchi so'zlarni tahlilga tortar ekanmiz, biz avvalo, "so'z" atamasiga diqqatimizni qaratamiz. Bir guruh olimlar ko'makchilarning so'z ekanini tan olmasligini, lekin bu xato fikr ekanligini asoslab beradi. "Yordamchi so'zlar" deb ishlatishimizni, lekin ularning so'z sifatida tan olmasligimizni; ko'makchi so'zlar ham mustaqil so'z turkumlaridan kelib chiqqanligini rad etmasdan, ularning so'z ekanligini rad etishimizni aytib o'tadilar. Lekin ko'makchilarning so'z ekaniga shubha qiladilar. Vaholanki, ot-ko'makchilar, sifat-ko'makchilar, ravish-ko'makchilar, fe'l-ko'makchilar deyilgan atama har qanday ko'makchini qaysi so'z turkumlariga taalluqli ekanini qayd etishdir. Bu holatni professor A.B.Pardayev quyidagicha izohlaydi: "Nafaqat ko'makchilarni, balki boshqa yordamchi so'zlarni ham so'z deb hisoblamaslik "so'z" atamasini "leksema" tushunchasi bilan almashtirishdan kelib chiqqan...". Shu o'rinda lug'atlarga murojaat qilamiz. Azim Hojiyev "leksema" va "so'z"ni, leksema - lug'aviy ma'no anglatuvchi unsur, so'z - leksemaning shakl va mazmun bilan voqelangan ko'rinishi", ekanligini izohlaydi. O.S.Axmanova esa "Словарь лингвистических терминов" lug'atida "slovo" (Glossa) Ingliz tili. So'z, fr. mot, ispan palabra. 1. Fikrlash predmeti bilan haqiqatning berilgan "bo'lagi"ning umumlashtirilgan aksi sifatida to'g'ridan - to'g'ri o'zaro bog'liqlikka qodir bo'lgan va bunga yo'naltirilgan (ko'rsatuvchi)

jumlaning cheklovchi komponenti. Natijada, soʻz maʼlum bir leksik yoki moddiy xususiyatlarga ega boʻladi.

MUHOKAMA

2. (erkin shakl).

1. qiymatdan farqli oʻlaroq potentsial minimal jumlar faqat sintaktik ravishda koʻrib chiqiladi. A) morfologik tuzilishi va oʻzgarishi boʻyicha farqlang: soʻzlar asosiy (oddiy, antiderivativlar, ildiz), hosilalar, ishlab chiqaruvchi, murakkab, oʻta murakkab (murakkab), birikma qisqartirilgan... f) tomonidan adabiy tilga munosabat”. Bundan koʻrinib turibdiki, Axmanova soʻzga 2 xil taʼrif bergan:

1.Oxirgi chegara (fikrni ifodalash);2. Erkin (sintaktik planda qaraladigan minimum). “Leksema” ga quyidagicha taʼrif beradi: Lexema (glossema) ing. leksema.

1. Soʻz tarkibiy element sifatida soʻz turi sifatida til (soʻz aʼzosidan farqli oʻlaroq, yaʼni ogʻzaki birlik, nutq jarayonida ajralib turish);

2. (monema). Semantik mazmunini uning sintaktik qurilishidan ham, uning tarkibiy elementlari semantikasidan ham olish mumkin boʻlmagan har qanday birikma birligi. Oʻzbek tilshunos olimlarimiz ham bu borada atroflicha izlanishlar olib borgan. “Darhaqiqat, bu sharhlarda soʻzning leksema deb atalishi, leksemaning esa lugʻaviy maʼno anglatuvchi unsur hisoblanishi yordamchi soʻzlarni soʻz deb atashga raxna soluvchi fikrlardir. Chunki yordamchi soʻzlarning lingvistik tabiati ularni lugʻaviy birlik sifatida qarashga imkon bermaydi”. *M: Oʻng qanotda saf tortgan oldi ochiq oshxona, ombor, somonxona-yu sayisxonalar tarafdin tosh terilgan yoʻlka boʻylab oltmish besh yoshlardagi devqomat, vajohatli bir odam kelmoqda. (Aralashqoʻrgʻon, 4-bet)*. Misolimizda keltirilgan *qanot* koʻmakchi vazifasini bajarisa-da, hali toʻlaligicha yordamchilashib ulgurmagani. Bu leksema qush va hasharotlarda uchish vazifasini bajaruvchi organ. Biz keltirgan misolda *tomon* sof koʻmakchisiga sinonim tarzda qoʻllanilgan. Soʻzning mohiyatini belgilashga doir fikrlar Z.Isoqovda quyidagicha keltirilgan: “Maʼlumki, tildagi biror bir hodisaning zohiriy belgilari tavsifi maʼlum bir bosqichga koʻtarilgach, shu hodisalarning bir-biriga munosabati, bu munosabatlarning oʻziga xosligini ochish jarayoniga zamin yaratadi. Qolaversa, lingvistik sath tushunchasining paydo boʻlishi va sathlararo darajaviy munosabatga eʼtiborning kuchayishi, har bir quyi sath birligining funksiyasi oʻzidan bir daraja yuqori sath birligining tarkibida namoyon boʻlishining tan olinishi soʻzning mohiyatini belgilashga ham qulay imkoniyat yaratadi. Demak, maʼlum bir leksik birlik oʻzidan yuqori sathdagina oʻz leksik va grammatik belgisini toʻlaligicha ochib beradi. Qanot leksemasining izohi keltirildi, bu izoh leksik sath uchungina, matn yoki maʼlum bir gap tarkibida biz uni[qanot] tahlilga tortar ekanmiz, *qanot* koʻmakchi vazifasini bajarayotganligining guvohi boʻlamiz. *Oʻng qanotda(tomon) + saf tortmoq=* koʻmakchili tobe bogʻlanish, boshqaruv yoʻli bilan hosil qilingan. Professor Azamat Pardayev soʻz bilan bogʻliq munozara va bahslarning koʻpligi, bugungi tilshunosligimizda soʻz, soʻz turkumi, yordamchi soʻzlar kabi masalalarda bir toʻxtamga kelish kerakligi muhim ekanligini aytib oʻtadilar. Bu orqali olim “...soʻz muhim lingvistik birlik, yordamchi soʻzlarning soʻz turkumi paradigmasidagi oʻrni mustahkam”,- ekanligini taʼkidlaydi.

XULOSA

Bundan kelib chiqadiki, koʻmakchining leksik maʼnosi oʻzi birikib kelayotgan mustaqil maʼnoli soʻzning leksik maʼnosiga bogʻliq ekan. Turdi Rustamov mustaqil va yordamchi soʻzlarda leksik va grammatik maʼno mavjudligi, biroq bu ularning mustaqil maʼnoli soʻzlardagi kabi leksik va grammatik maʼno hosil qiladi degan fikr keltirib chiqarmasligini aytadilar. Dunyo

tilshunosligida “oraliq uchinchi” turkumlariga oid qarashlar turlicha bo‘lib, biz tilning turli xususiyatlarini inobatga olgan holda ko‘makchilashish jarayonini matn bilan bog‘laymiz.

REFERENCES

1. С. Ахманова Словарь лингвистических терминов издательство;Советская энциклопедия,Москва-1966.
2. Ҳожиев А.Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. ЎзМЭ.Тошкент.2002.164-бет.
3. Пардаев А. Ўзбек тили ёрдамчи сўзларнинг лингвистик табиатига доир айрим мулохазалар // Қарақалпақ мамлекетлик университетининг хабаршыси; Нукус, 2011. –№ 1-2(10-11).
4. Исоков З. Сўз туркумлари системасида ёрдамчи сўзлар, // Ўзбек тили ва адабиёти , 2002. - № 2.
5. Пардаев А., Қурбонов С. Сўз таърифи хусусида // «Интернаука»: научный журнал. Часть 2. – Москва, 2017. - № 11(15).